

Joan Coromines acaba el 'Diccionari Etimològic'

Un déu amb xiruques

El prestigiós filòleg i lingüista Joan Coromines ha enllestit el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, editat per Curial. El darrer volum, el número IX, ja ha obert polèmica. El contingut és, igual que en els altres, explosiu.

El filòleg Germà Colon ho ha proclamat des de Basilea, a través la *Revue de linguistique* d'Estrasbourg: "Quan Déu va crear el món, tingué la sorpresa de veure que el senyor Joan Corominas (sic) ja hi era, i per això ho sap tot".

El catedràtic de la Universitat de Basilea enceta, amb aquesta asseveració, l'article "Es *voilà* un lusisme internacional?" publicat al darrer número de la revista de la Societat de Linguistique Romane, corresponent als mesos de juliol-desembre del 1991. Diverses separates de l'article circulen aquests dies pels Països Catalans.

Amb aquesta hipèrbole, Germà Colon descriu la coneguda actitud demitúrgica de Joan Coromines, la seguretat amb què parla i la posició des de la qual jutja els companys, o més ben dit, els competidors, del gremi. El filòleg de Castelló de la Plana escriu l'article per rebatre les tesis, i els atacs, contra la seva persona que Coromines inclou a l'article '*voilà*' del darrer volum del *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, el volum número IX.

Però més que a l'article '*voilà*', l'asseveració de Germà Colon li escau molt més a l'article '*xiruca*', tot i que aquí no hi ha cap desqualificació personal perquè fins ara ningú no s'havia ocupat de l'etimologia d'aquesta paraula.

L'ESPECULACIÓ BASCA

Segons Coromines, el qual la descriu com a "sabata de camp amb sola de goma per fora, i de cànem per dins, i empenya flonja", és un mot "d'origen incert", si bé hi veu una versemblant etimologia basca. Com a primera documentació, aquesta: "Devien introduir-se a Bna. c. 1950; jo n'uso des de 1953". A més de notari, l'etimologista es converteix ell mateix en prova documental. Sense cap pista que ho indiqui o que pugui fer pensar en la seva tesi, Coromines es queda "amb la impressió que una etimologia basca és raonable en una forma o altra." Va trobar un matrimoni base que "opinaren que no és base". I "ells, o algun aragonès circumstant, creien que venia de més lluny; algú suposava que de Santander o Astúries; un dels bascos suggeria que vingüés del cognom d'un fabricant." No creu Coromines en aquests testimonis populars: "M'inclino a creure que eren afirmacions a la lleugera, inspirades en la vida del sufix hipocorístic *-uco, -uca*, de Santander i Astúries, i en algun cognom cast, vagament semblant, com *Churruca*."

Contra tals suposicions, afirma creure "en definitiva", que "deu tenir algun origen base dialectal puix que les formacions en *-ka* són corrents i normals en la llengua". Però encara troba "una pista més atraient", per a sustentar la seva tesi basca. El mot base *ziru*, poc estès, propi de Baztan, d'on deriva *zirutu*. Després, la formació gerundio-adverbial *ziruket*, que vol dir "entrebancant-se i rebent cops". I d'aquí, "enca-

ra que hipotètic, fóra concebible que hi hagués variant *ziru*, amb derivat *ziruka*; el qual, a base d'aquest ús baztanès, hauria estat una bona denominació dels esclops o socs."

Per Coromines, el "diminutiu normal" d'aquest *ziruka* seria, en basc, *txiruca*. "I batejar -afegeix- amb un diminutiu o atenuatiu aquest calçat, que és més delicat que un esclop, però no gaire menys impermeable als aiguamolls i prats humits, hauria estat ben natural". Arran del seu descobriment, el filòleg es pregunta si el basc arcaic *zìrol*, "sabater", no tin-

dria alguna relació amb tal nom hipotètic de l'esclop."

LA REALITAT GALLEGA

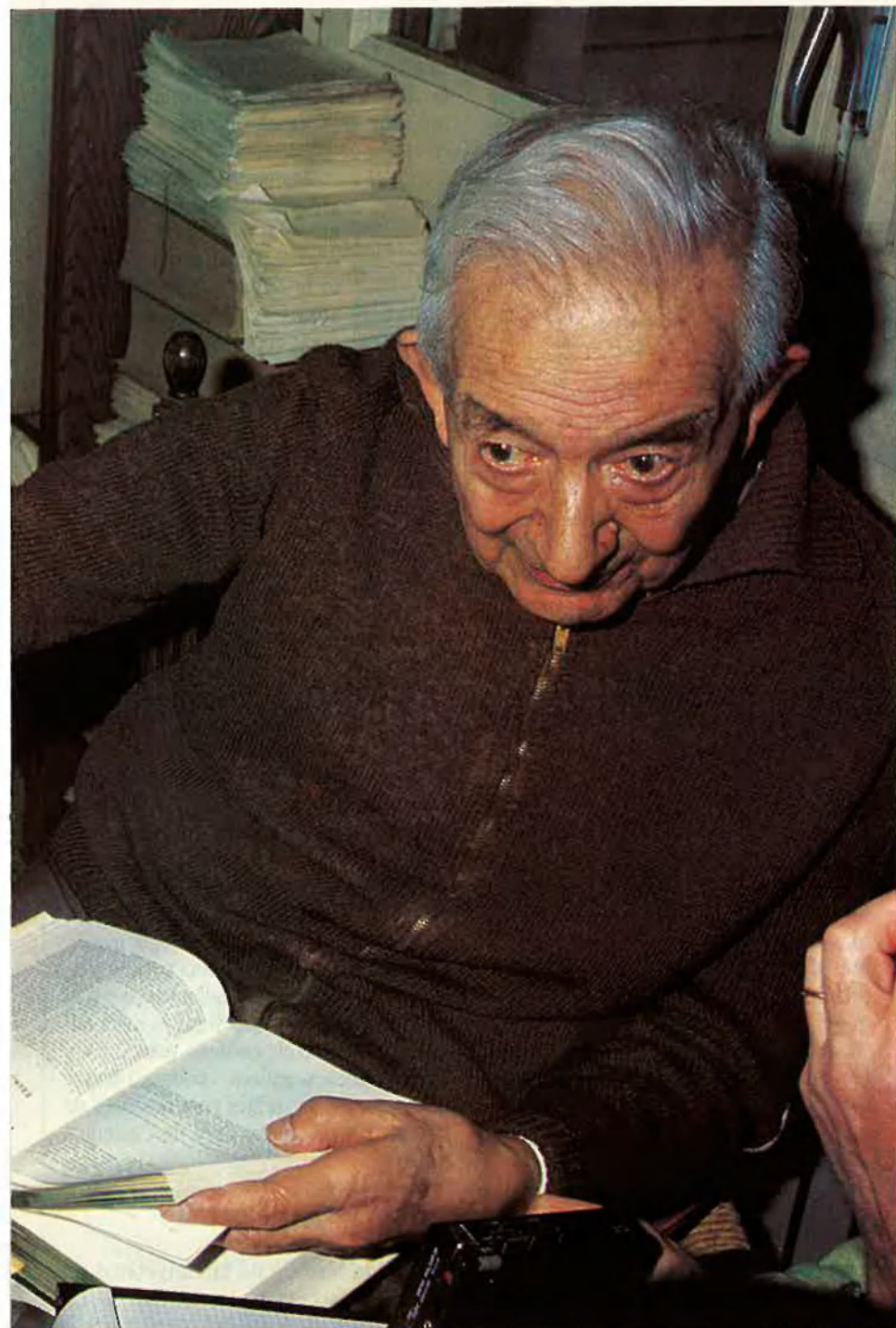
Chiruca, amb la *ch* castellana, és un nom registrat que ha donat peu al genèric *xiruca*, com diu la Gran Enciclopèdia Catalana, o com es pot descobrir amb una visita a una sabateria. Ara, es fabriquen, en exclusiva, a la Rioja (*Avui*, 19-1-92), però fins fa poc es fabricaven a Tortellà, petita població de la Garrotxa. Coromines ho sabia: "El 1957 -diu- la fàbrica

principal a Catalunya era a Tortellà." Li hagués estat fàcil, localitzar Esteve Fontfreda, el fabricant de Tortellà. Però no va pensar en la possibilitat que fos un nom registrat.

Els hereus de l'espardenyer que va registrar-lo li haurien parlat del naixement del mot. Un nét d'Esteve Fontfreda ha declarat que el seu avi va triar el mot *Chiruca* perquè va saber, gràcies a una obra teatral de Joaquín Calvo Sotelo estrenada l'any 1942 o 1943, que era la versió gallega, en diminutiu, de Mercè i aquest era el nom de l'esposa d'Esteve Fontfreda, que es deia Mercè Castaner i Puigdevall. El nét va parlar de Calvo Sotelo amb no gaire convenciment, segons ens havia de confessar a nosaltres posteriorment. Però recordava amb tota seguretat que era una obra teatral que va tenir molt d'èxit, en la qual s'afirma que *Chiruca* és un nom galleg. L'autor teatral no era Calvo Sotelo, sinó el galleg Adolfo Torrado (La Corunya, 1904-Madrid, 1958). L'obra es titulava *Chiruca* i, d'ençà del dia de l'estrena a Sant Sebastià, al mes d'agost de 1941, va tenir més de nou-centes representacions seguides, segons diu l'autor en l'edició de l'obra que es pot trobar a l'Institut del Teatre de Barcelona, on en conserven un text manuscrit, amb dedicatòria inclosa. Adolfo Torrado Estrada va ser un dels autors de la postguerra de més positiu rendiment comercial, segons la nota necrològica que li dedica l'Enciclopèdia Espasa-Calpe. I la seva *Chiruca* va ser, diu l'enciclopèdia, "celebradíssima".

Al setembre del 1941, es va representar al teatre Infanta Isabel de Madrid. El dissabte de Glòria de l'any següent, el dia 4 d'abril de 1942, es va estrenar al Teatre Poliorama de Barcelona amb assistència del seu autor. En tenia llavors unes tres-centes representacions fetes. El nom de l'obra, amb unes lletres en un fons negre, havia estat anunciat dies abans a les cartelleres dels diaris de Barcelona i destacava sobre totes les altres. Fins i tot una persona no interessada a consultar la cartellera que llegís els diaris havia de dirigir la vista involuntàriament cap a aquella taca en negre.

Al Poliorama va fer 165 representacions fins al dia 21 de juny, i després va passar al Comèdia, uns dies més. L'adéu de *Chiruca* a Barcelona va celebrar-se al Comèdia el dia 1 de juliol de 1942. La figura de Chiruca -el va interpretar Isabelita Garcés- és presentada per un personatge que informa als seus interlocutors i al públic que "Maria de les Mercedes" és, en galleg, "Chiruca".

Chiruca, segons que hem pogut confirmar gràcies a una filòloga gallega, és un hipocorístic, és a dir, una forma familiar, avui dia en progressiu desús, de Mercè, en gallec. Tenia raó l'amic de Coromines que creia que venia de més lluny del País Basc. Tret que els gallecs agafessin l'hipocorístic del basc. Llavors això ja seria màgia. Coromines hauria descobert l'autèntic realisme màgic.

UN CREADOR LITERARI

Joan Coromines s'ha convertit, amb el seu diccionari, en el gran memorialista i moralista català del moment. Els components personals han ajudat a popularitzar l'espècie diccionari. Aquesta recerca del temps perdut escrita en un quadern gris s'ha enriquit, en arribar al darrer volum.

amb el gènere de la ficció. El novel·lista és el demiürg que crea un món. El món pot ser inventat, però ha de ser versemblant. Com l'article "xiruca". Al demiürg, no se li demana que expliqui coses que van existir. Se li exigeix la versemblança, la lògica, l'habilitat de fer-nos creure en la història que ens explica. Coromines aixeca l'etimologia a aquest nivell superior que és la creació literària i converteix una ciència espessa en un plaer.

L'article 'volcà' de Joan Coromines potser no és tan científic ni ponderat com el text de rèplica que li ha dedicat Germà Colon, però nosaltres, que els hem llegit tots dos, podem afirmar que el de Coromines és molt més divertit i amè i que, el de Colon, només el podran llegir i comprendre els especialistes.

LES DESQUALIFICACIONS PERSONALS

Les desqualificacions personals són un dels atractius addicionals del diccionari de Joan Coromines. De Germà Colon, a més dels comentaris que li dedica a cor què vols, en l'article 'volcà', en torna a posar en dubte la seva capacitat d'exercir el seu mestratge sobre G. Schib, l'editora dels sermons de Sant Vicent Ferrer, puix malentén, "a la babalà", un mot, "poc guiada pel seu mestre Colon" (p. 21).

A Coromines, li desplaça el poc nacionalisme de Germà Colon. És el que cal deduir del fet que li retreu que anomeni la Revolució Catalana amb els noms eufè-

mics de *commoció* i *contorbació* (p. 375). És més explícit quan diu: "Home eruditísim (...) però arreat a l'estranger, amb interessos més germànics o suïssos que valencians" (p. 300).

L. Spitzer (p. 22) "es passa de viu". L'Alcover-Moll, actua, en un cas, "amb aires de gran saviesa" i "amb indignant menyspreu a la fonètica". Grieria té "la testa enteranyinada" (p. 181). Riquer és "un pobre senyor" (p. 214) i fa un "disbarat" en la lectura d'una paraula de Joanot Martorell (p. 231).

EL NO MASSA SANT SAGARRA

Amb Josep M. de Sagarra es dedica a reblar el clau i no estalvia paper. Referint-se, cal deduir, a *Vida privada*, que més endavant qualifica de 'repugnant', diu: "En

dant" (p. 74), i els qualifica "d'aficionats a governants de la llengua", que s'extralimiten (p. 135). La seva insubornable independència li permet criticar una obra de l'editorial del *Diccionari, el Petit Curial*: "(...) no em sé estar de denunciar l'indignant article que dedica a Verdaguier, acollint les històries d'exorcismes." (p. 403).

"DELENDAE PROVINCIAE!"

El patriotisme li inspira moltes reflexions. Com la reivindicació de les noves vegueries o regions de la Generalitat —"entenc per aquest nom, és clar, la de 1931-1939", precisa—. La d'ara, l'anomena "la institució actual": "Divisió no restablerta encara i que la institució actual haurà de restablir aviat (amb un nom o altre), i, costi el que costi, abolirà les províncies, instrument de la submissió colonial, si aspira a merèixer el seu nom". "No hi ha —conclou— catalanista que no brandi la senyera *Delendae provinciae!* Cap català, digne d'aquest nom." (p. 75).

En la seva reivindicació del mot *velam* es dol: "I pensar que avui dia se sent algun català dient bàrbarament *velamen*, ajupint-se a la humiliant marca de l'esclau." (p. 84). També critica els que encara diuen *venta per venda*, com fan "sense vergonya alguns pares de la pàtria" en estats majors bancaris, o marcant de

Cartellera d'El Correo Catalán del dia de l'estrena de Chiruca.

l'estil i pensament bandarra de l'obra decadent de Sagarra es dona com un axioma que l'home públic que no roba és perquè no en sap prou, i per tant es presenten com a identificats els 'violins' amb els robatoris." (p. 295).

Per il·lustrar el mot 'xalina' recorda un epigrama de Sagarra, nova ocasió per a desprestigiar-lo: "D'aquí l'epigrama de J. M. de Sagarra, a. 1927, adreçat a ell, a Massó i Torrents i a Pous i Pagès, membres del jurat que havia d'adjudicar un premi, a què ell i altres poetes optaven, i que el no massa 'sant Josep Maria' esperava amb glatidora apetència: Oh Sant Pere Coromines, oh Sant Pous i Sant Massó: ajunteu vostres xalines, / i digueu-nos sí o no!" (p.419) Finalment recorda que escrivia uns versos determinats "abans de rendir-se a la *Vida privada* de *La ferida lluminosa*" (p. 526).

Els correctors, ja ho saben els seus lectors, no són sants de la seva devoció. Així, parla de "pantalonades de corrector pe-

puro" (p. 101).

L'historiador apareix encara en parlar del convers: "Ja freqüent a l'E. Mj., en què el fanatisme de tants eclesiàstics, de les jerarquies episcopals i del populatxo cobdiciós, tan llargament va entrebancar la unificació i la conformitat tenebrosa, però intel·ligent i malvada orientació, imperialista, dels dos pobles romànics veïns, primer el del Nord, després, porfidiosament, de Ponent." (p. 207). L'etimologia patriòtica li fa preguntar-se, en una curiosa germanor peninsular i transatlàntica, sobre el mot *conversa*: "Qui sap si no és mera casualitat que amb els catalans, coincideixin els portuguesos, gallecs, occitans i hispano-americans, tan amics com nosaltres de la convivència, contra l'urc de Castella." (p. 207).

LA UNIVERSITAT

Sobre la història de la Universitat de Barcelona, recomana un assaig del seu

pare, però la temptació de dir-hi la seva era molt forta: "Lluita pertinaç contra la porfídia i perfídia de l'Estat espanyol colonialista des de 1714 a 1931, i de 1940 fins ara, contra la insensatesa i hipòcrita lluita d'un Estat inspirat en principis de salvatgisme sense precedent en el món enter des del temps del Renaixement, i només comparables a l'actitud d'una sàtrapa persa. Sobre els anys 1940 fins ara podria informar millor l'eminent amic i col·lega A. Badia i Margarit; car jo (desconeixent els drets adquirits amb la meua càtedra de 1927 a 1939) n'he estat expulsat implacablement pels enemics de Catalunya i de la ciència; com, així mateix, tots els meus germans, tècnics tots ells acollits per les més grans universitats estrangeres." (p. 209).

L'obra del seu pare és utilitzada sovint per il·lustrar amb exemples els seus articles. En alguna ocasió, per introduir paraules mai no recollides en un diccionari etimològic. Aquest és el cas de *vialitat*. Apareix escrita al preàmbul del Pressupost Extraordinari de Cultura del municipi de Barcelona que "l'alcalde de Real Orden Domingo Sanllehy impedí que es realitzés", vetant-lo. El filòleg ha considerat oportú d'explicar al lector qui era aquell alcalde i fer algunes reflexions patriòtiques més: "És el mateix que prohibí el juliol de 1909 que la guàrdia municipal sortís a defensar les esglésies i els convents, dels incendiaris lerrouxistes, i s'evités la tragèdia d'aquella Setmana, famosa per a vilipèndi d'una ciutat, dels carrers de la qual estan expulsats els patriotes Claris, Prat, Companys i Coromines,

Josep M. de Sagarra no és sant de la devoció ARXIU de Coromines.

Germà Colon, catedràtic de Basilea, replica l'article 'volcà' de Coromines. RAFA GIL

(...) Però Bna. té encara dedicada una plaça a aquell insigne botifler. I aquella estàtua de Montjuïc! Qualsevol sorge i tots els judes s'hi veuran sempre amb cor a Barcelona." (p. 268).

L'etimologia-patriòtica de Coromines arriba al punt culminant en el mot 'revolta': "El mot, en el sentit sediciós, sembla haver estat creació catalana, i transmesa pel cat. (on és molt més antic que enlloc) a les altres llengües romàniques." "Fins avui", afegeix, "els puristes castellans li troben un matís foraster, i parlen... de gal·licismes." Els romanistes diu, "s'han tapat els ulls per no veure el català; però a ningú pot sorprendre que aquest mot romànic (igual que *intransigent*) hagi estat engendrat dins la Romània pel poble màrtir i indòmit de Catalunya." Pel filòleg, "la lògica dels mots va amb la dels fets." "¿És estrany, es pregunta, "que tant *revolta* com *revolució* es registressin, abans que enlloc, en llengua catalana?" (p. 374-375).

El memorialista patriòtic inclou, sense cap justificació etimològica, una petita biografia del màrtir de Catalunya Andreu Xandri i Serrano (p. 438-439). Ho fa dolgut perquè la *Gran Enciclopèdia* oblida el seu nom en l'article *Regiment Piri-nenc*.

L'HOMOSEXUALITAT

L'homosexualitat i el concepte que en té li és molt útil per a distingir amb precisió entre 'vergonyós' i 'vergonyant': "Hi ha vicis vergonyosos que no són pas vergonyants; hi ha, p. ex., homosexuals

vergonyants i n'hi ha que no ho són, i que tot disfressant-ho o defensant-ho com a legítim indueixen d'altres a llur imperfecció; la del vergonyant és prou un mal, però la de l'altre, que no és vergonyant, és molt més vergonyosa." (p. 165-166).

ELS BLAVOSOS

El filòleg no parla dels *blaveros* sinó dels 'blavosos': "En el malintencionat i humiliant text dels Evangelis patrocinats pels divisionistes ("blavosos", a sou dels centralistes), han posat un *xe* en boca de Sant Dimas, crucificat en el Gòlgota, adreçant-se al mal lladre Gestas. Colossal sortida de to reveladora de la tendència inconscient d'aquests grossers a degradar la noble llengua literària valenciana al nivell d'un papiamento merament populatxer. No cal dir que ningú no discuteix ni coarta l'ús del cordialíssim *xe*, quan escau el to i la situació. Però violar aquestes barreres estilístiques és atemptar a la dignitat i als recursos socials de la llengua." (p. 488).

Pel que fa a la barbarització de la llengua, critica que *nòvio* desplaci el genú i popular 'xicot', com 'travessia' amb *travessa*. Defensa 'xerric' contra els anglesats *grum* o *patge*. Rebuja *enrogir* per estrangeirisme dissimulat i pendantesc. Recordem que ell té molt clar la diferència entre 'vermell' i 'roig'.

Pel que fa als seus autors preferits, ja poques novetats podrà trobar el lector dels anteriors volums del diccionari. Si de cas, fem esment que en aquest volum fa gala d'un coneixement de l'obra poètica de Josep Carner. Que, a Pla, l'honora amb la incorporació d'un mot, 'capvesprol', que ha sorgit de la seva ploma.

EL POETA

I finalment observem que el memorialista i fabulador és també poeta. Per demostrar que el mot *capvesprol* és bastant usat, publica un poema que va dedicar a B. H. —la seva esposa— el dia que ella féu 65 anys, "en mar, camí de Catalunya, 11 de juny de 1966 (ai de mi! que no durà ni quinze anys)" (p. 188). Poema patriòtic, com era d'esperar.

Ara, un cop ha adquirit la categoria de poeta, ja serà injust que li puguem retreure errors, com fa Germà Colon. Perquè, als poetes, com diu Plini, "els és permès de mentir". Que ningú no li retregui, doncs, l'article 'xiruca'

Lluís Bonada